

Krystyna Krzyżanowska

Katedra Doradztwa Rolniczego SGGW

Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania działalności pozarolniczej podejmowanej przez rolników w rejonie podgórskim

Wstęp

U progu lat dziewięćdziesiątych, kiedy rozpoczął się w Polsce złożony proces transformacji od gospodarki planowanej centralnie do gospodarki rynkowej, zaobserwowano zjawisko lepszego wykorzystania potencjału produkcyjnego gospodarstw dzięki poszerzeniu ich tradycyjnej działalności o nowe formy przedsiębiorczości rolniczej i pozarolniczej. W okresie tym rolnicy zaczęli więc postrzegać swoją szansę w rozwoju przetwórstwa rolno-spożywczego oraz różnorodnej działalności usługowej i handlowej. Można by rzec, iż zaczął następować powolny proces odbudowy pozarolniczej działalności produkcyjno-usługowej i że tej odbudowie zaczęła sprzyjać polityka państwa, w tym głównie demonopolizacja skupu i obrotu produktami rolnymi oraz wprowadzenie wolnych cen.

Powstające przedsiębiorstwa (zwykle o małej skali produkcji) zaczęły wnosić do gospodarki swoją inwencję oraz zapewniać nowe miejsca pracy, tak bardzo potrzebne w obecnej sytuacji. Należy sądzić, że duża liczba nowo powstałych przedsiębiorstw będzie miała niebawem decydujące znaczenie dla zmian strukturalnych w polskiej gospodarce. Nie bez przyczyny więc problem rozwoju małej i średniej przedsiębiorczości na wsi jako gwaranta demokracji w sferze politycznej i ekonomicznej staje się podstawowym problemem. Jego rozwiązanie mieści się w strategii wielofunkcyjnego rozwoju wsi, rozwoju lokalnej przedsiębiorczości i rozwoju infrastruktury wiejskiej. Innymi słowy, mieści się w strategii rozwoju środowiska lokalnego.

Założenia metodologiczne badań

Problem i cele badań

Problem rozwoju przedsiębiorczości rolników wystąpił w Polsce pod koniec lat osiemdziesiątych. Pojawił się on w następstwie dokonujących się przemian społeczno-ekonomicznych w kraju. W wyniku tych przemian znaczna liczba rolników, dzieląca jednocześnie pracę w rolnictwie z pracą w przemyśle, pozostała przy

jednym źródle utrzymania, a mianowicie przy rolnictwie. Wielu spośród tych rolników zdecydowało się założyć własne przedsiębiorstwo. Rolnicy ci napotkali jednak na wiele barier natury prawnej i finansowej. Mimo deklaratywnej pomocy ze strony państwa, przedsiębiorczość ta nadal napotyka na swojej drodze wiele przeszkód. Brak rozwiniętych usług doradczych wręcz udaremnia próby stworzenia własnej firmy. Rolnik z projektem założenia czy też budowy mleczarni, masarni, piekarni itp. odsyłany jest do wielu instytucji. Widząc niekompetencję administracji, zniechęca się on do stworzenia nowego warsztatu pracy. Dlatego też znaczna liczba rolników, dostrzegając te przeszkody i spotykając się z nimi już na samym początku, porzuca myśl o założeniu przedsiębiorstwa. Jest to zjawisko bardzo niekorzystne i stąd powinniśmy się zastanowić, jak pomóc, jak doradzić i jakie stworzyć warunki rolnikom, aby podjęli nową działalność gospodarczą.

Przydatne w tym zakresie mogłyby być odpowiedzi na następujące pytania szczegółowe:

1. Jakie są przyczyny i sposoby podejmowania przez rolników decyzji o łączeniu pracy w gospodarstwie z działalnością pozarolniczą?

2. W których instytucjach zdobywają oni najwięcej informacji praktycznych do uruchomienia nowej działalności?

3. W jakich formach doskonalenia zawodowego uczestniczą i czy korzystają ze środków masowego komunikowania oraz fachowej pomocy doradców?

4. Na czym polega pomoc udzielana tym rolnikom przez doradców ODR i innych służb?

5. Jak rolnicy oceniają swoją sytuację materialną po uruchomieniu pozarolniczej działalności w gospodarstwie?

6. Jakie są ich poglądy i zamierzenia na przyszłość?

7. W jaki sposób polityka państwa wpływa na rozwój przedsiębiorczości pozarolniczej?

Uzyskanie odpowiedzi na przedłożone wyżej oraz inne pochodne pytania, tworzące problematykę szczegółową pracy, łączyło się z realizacją celu poznawczego badań. Cel ten w istocie sprowadzał się do oświetlenia sylwetki osobowej rolników przedsiębiorców (ich cech społeczno-demograficznych, poziomu kwalifikacji, motywów działania, aktywności społecznej), ukazania wybranych uwarunkowań wyzwalających przedsiębiorczość rolników, określenia skali i rodzajów potrzeb doradczych i oświatowych tej grupy oraz poznania źródeł informacji i form współpracy ze służbami doradczymi.

Natomiast celem użytkowym badań było zgromadzenie informacji, które w praktyce mogliby wykorzystać rolnicy, a także studenci podejmujący się specjalizacji ekonomiczno-doradczej. Praktycznym celem pracy miało być również sprecyzowanie potrzeb oświatowych i doradczych rolników podejmujących różne formy przedsiębiorczości pozarolniczej, aby móc trafnie doradzać tym wszystkim, którzy wybiorą ten sposób gospodarowania. Chodziło tutaj o wskazanie pracownikom

różnych instytucji i organizacji odpowiedzialnych za rozwój rolnictwa (urzędów gmin, urzędów wojewódzkim, ośrodkom doradztwa rolniczego, służbom surowcowym i przemysłowym oraz środkom masowego przekazu) sposobów stymulowania działań w kierunku optymalnego wykorzystania możliwości produkcyjnych i społecznych gospodarstw rolników przedsiębiorców.

Metoda i organizacja badań

Aby zapewnić pełne i obiektywne poznanie uwarunkowań sprzyjających podejmowaniu różnych form przedsiębiorczości pozarolniczej przez rolników, materiał empiryczny zebrano głównie za pomocą metody sondażowej i jej odpowiednich technik badawczych.

Na metodę sondażu diagnostycznego złożyły się trzy techniki:

- 1) wywiad według kwestionariusza,
- 2) obserwacja uczestnicząca,
- 3) analiza dokumentów.

Badania przeprowadzono w latach 1992–1993 na terenie dwóch województw: bielskiego i nowosądeckiego. Badaniami objęto wówczas 114 rolników indywidualnych oraz 15 doradców.

Charakterystyka rolnika przedsiębiorcy

W toku badań podjęto próbę określenia istotnych cech rolnika przedsiębiorcy. Szczegółowe informacje na ten temat znajdują się w tabeli 1.

Jedną z cech przedsiębiorcy jest dążenie do osiągnięcia zysku. Pytanie postawione rolnikom przedsiębiorcom prowadzącym pozarolniczą działalność gospodarczą sformułowane zostało dość radykalnie, a mianowicie, czy jest to dążenie do osiągnięcia zysku za wszelką cenę. Wszelka cena nie jest tu kategorią ekonomiczną lecz społeczną (w socjotechnice służy ocenie stopnia natężenia danej cechy).

Otóż okazało się, że tylko 28,1% badanych przedsiębiorców uznało bezwzględne powiększenie dochodów za nadrzędny cel. Było to dążenie do osiągnięcia korzyści materialnych, bez uwzględnienia wszystkich ubocznych skutków podejmowanej działalności (np. zanieczyszczenie środowiska, działanie na granicy prawa lub bezprawnie, narażenie innych na utratę zdrowia). Tylko 27,2% rolników przedsiębiorców było zdania, że zysk nie jest jedynym celem, do którego dążą, lecz jednym z wielu. Jednocześnie prawie połowa rolników (44,7%) stwierdziła, iż ponosi duże ryzyko w podejmowanych działaniach. Rolnik przedsiębiorca jest zdecydowany inwestować zarówno ze środków własnych, jak i pożyczonych. Inwestycje pochodzące z tych środków są jednym z głównych atrybutów pracy przedsiębiorcy. Tylko 6% rolników stwierdziło, że poprzestaje na dotychczasowej bazie produkcyjnej, ponieważ boi się aktualnie podjąć realizacji poważniejszych inwestycji.

Tabela 1.
Cechy rolnika przedsiębiorcy

Przedsiębiorca to człowiek, który:		Ogółem (N=114)	
		liczba	%
Dąży do osiągnięcia zysku za wszelką cenę	na pewno tak	32	28,1
	tak	34	29,8
	chyba tak	17	14,9
	nie	31	27,2
Inwestuje ze środków własnych i pożyczonych	na pewno tak	48	42,1
	tak	45	39,5
	chyba tak	7	6,1
	nie	14	12,3
Kieruje procesami gospodarczymi (produkcją i sprzedażą)	na pewno tak	58	50,9
	tak	46	40,4
	chyba tak	3	2,6
	nie	7	6,1
Ponosi stosunkowo duże ryzyko w podejmowanych działaniach	na pewno tak	51	44,7
	tak	49	43,0
	chyba tak	6	5,3
	nie	8	7,0

Źródło: Badania własne.

Ryzyko a przedsiębiorczość

Powszechnie uważa się, że przedsiębiorczość związana jest z dużym ryzykiem. Ryzyko towarzyszy wprowadzaniu innowacji, a także większości działań związanych z kierowaniem i zarządzaniem przedsiębiorstwem. Zachowania ludzi w sytuacji niepewności i ryzyka są zróżnicowane. Jedni, posiadający środki finansowe i wysokie kwalifikacje zawodowe, są bardziej skłonni do podejmowania działań ryzykownych, kierując się najczęściej kryterium najwyższej wartości oczekiwanej. Inni, którzy obawiają się ryzyka, najczęściej decydują się na wprowadzanie innowacji już sprawdzonych i w ten sposób ograniczają stopień zagrożenia. Są również i tacy, dla których niepewność uzyskania pozytywnych rezultatów stanowi barierę wprowadzania jakichkolwiek zmian. Równocześnie człowiek przedsiębiorczy intuicyjnie liczy na to, że oprócz zdarzeń przez niego przewidywanych wystąpi również sprzyjający zbieg okoliczności zewnętrznych stymulujących jego działania. Rolnicy, którzy uruchomili różne rodzaje pozarolniczej działalności gospodarczej, spotykali się z wieloma trudnościami i problemami. Rozwiązując je podejmowali często decyzje związane z różnym ryzykiem. W pytaniach dotyczących ponoszenia określonego ryzyka w pracy przedsiębiorcy rodzaje inwestycji zostały rozgraniczone. Pierwsze to inwestycje, w których wykorzystywane są wyłącznie środki własne, i drugie to te, przy których ponoszony jest kapitał pożyczony ze źródeł bankowych lub pozabankowych.

Tabela 2.

Skala ryzyka rolników przedsiębiorców w opiniach badanych

Ponoszone ryzyko		Ogółem (N=114)	
		liczba	%
Przy inwestowaniu ze środków własnych	małe	30	26,3
	umiarkowane	69	60,5
	wysokie	15	13,2
Przy inwestowaniu ze środków pożyczonych	małe	10	8,8
	umiarkowane	37	32,5
	wysokie	67	58,8

Źródło: Badania własne.

W opinii ponad 60% rolników (tabela 2) inwestycje realizowane ze środków własnych podejmowane są z umiarkowanym ryzykiem. 26,3% badanych uznało, że inwestując kieruje się małym ryzykiem. Dla 13,2% rolników inwestycje takie wiązały się z ponoszeniem dużego ryzyka.

Natomiast przy inwestowaniu ze środków pożyczonych zdecydowana większość rolników (58,8%) stwierdziła, że ponosi wysokie ryzyko; 32,5% rolników uznało, że jest to ryzyko umiarkowane, a tylko 8,8% respondentów, że jest ono małe.

Rodzaje pozarolniczej działalności w badanych gospodarstwach

Rolnicy wybrali następujące rodzaje działalności:

- a) przetwórstwo rolno-spożywcze – 51,8%, z tego:
  - przetwórstwo produktów rolnych pochodzenia zwierzęcego – 33,3% (masarnie, ubojnie, ubojnie drobiu, mleczarnie);
  - przetwórstwo produktów rolnych pochodzenia roślinnego – 18,5% (młyny, piekarnie, przetwórstwo owocowo-warzywne);
- b) handel artykułami konsumpcyjnymi, przemysłowymi i środkami do produkcji rolnej – 25,4%;
- c) usługi mechanizacyjne dla rolnictwa, budowlane, transportowe, betoniarskie, kuśnierskie i stolarskie – 13,2%;
- d) agroturystyka – 9,6%.

Okazało się, że ponad połowa rolników w badanej zbiorowości uruchomiła przetwórnictwo rolno-spożywcze. Ta sfera działalności umożliwiła rolnikom przejęcie części zysków pośredników, zagospodarowanie nadwyżek siły roboczej w gospodarstwie, stworzenie nowych miejsc pracy na terenach wiejskich oraz pełniejsze wykorzystanie budynków i środków transportowych z gospodarstwa rolnego.

Według opinii rolników, perspektywy rozwoju mają w szczególności:

- a) gospodarstwa duże, posiadające małą przetwórnę (21,9%);
- b) gospodarstwa małe, prowadzące równocześnie działalność handlową (10,5%);
- c) gospodarstwa agroturystyczne produkujące na zaopatrzenie własne i turystów (7,9%);
- d) gospodarstwa prowadzące działalność usługową i handlową, dzięki której lepiej wykorzystują siłę roboczą własną i mogą „przetrwąć trudną sytuację dla rolnictwa” (39,5%).

Uwarunkowania przedsiębiorczych zachowań rolnika

Uwarunkowania osobowościowe

Rolnicy rozwijający pozarolniczą działalność gospodarczą, kierując się własnymi doświadczeniami w prowadzeniu działalności gospodarczej, dokonali oceny określonych cech osobowościowych przedsiębiorcy. Ich zadaniem było uszeregowanie 15 różnych cech: od najbardziej pożądanых do tych, które mają znaczenie peryferyjne lub też nie odgrywają prawie żadnej roli w przedsiębiorczości rolników. Okazało się, że ranga poszczególnych cech osobowościowych zależy od poziomu wykształcenia, wieku i płci rolników. Przy uwzględnieniu poziomu wykształcenia, największe zróżnicowanie wystąpiło w ocenie takich cech, jak:

- wykształcenie rolnicze (rolnicy z wyższym wykształceniem lokowali je na 4 miejscu, a z podstawowym na 11),
- umiejętność słuchania (z wyższym na 13 miejscu, a z podstawowym na 7),
- silna wola (z wykształceniem wyższym na 6 miejscu, a z zasadniczym i średnim na 1 miejscu).

Rolnicy posiadający wyższe wykształcenie na pierwszym miejscu stawiali: zdecydowanie, konsekwencję, odwagę oraz wykształcenie rolnicze, a na dalszym (6) miejscu silną wolę. Natomiast rolnicy z wykształceniem podstawowym za najważniejsze cechy uznali: odwagę, zdecydowanie, silną wolę oraz skłonność do wprowadzania zmian w gospodarstwie. Respondenci z wykształceniem zasadniczym i średnim na pierwszym miejscu wymieniali silną wolę, a na kolejnych miejscach odwagę, zdecydowanie i skłonność do wprowadzania zmian w gospodarstwie.

Rolnicy młodzi na pierwszym miejscu lokowali odwagę, w średnim wieku – silną wolę, a starsi – zdecydowanie. Zaufanie, komunikatywność i umiejętność współpracy w grupie preferowane były przez kobiety. Natomiast mężczyźni doceniali bardziej niż kobiety rolę wykształcenia rolniczego, odwagi, konsekwencji w działaniu oraz praktyki rolniczej.

Prowadzone badania dotyczyły także motywów¹, którymi kierowali się rolnicy przedsiębiorcy podejmujący decyzję o założeniu i prowadzeniu firmy. Zdecydowana większość badanych (aż 81,6%) stwierdziła, że ich głównym motywem były korzyści materialne. Na drugim miejscu znalazły się posiadane umiejętności (30,7%), a na trzecim trudności ze zbytem płodów rolnych (29,8%). Tylko 9,6% rolników stwierdziło, że założyli własne przedsiębiorstwo, „gdyż widzieli swoich znajomych lub kolegów, którzy założyli firmę i im się powiodło”.

Uwarunkowania społeczne i oświatowe

Strukturę wykształcenia rolników przedsiębiorców ilustrują dane tabeli 3.

Tabela 3.

Struktura wykształcenia rolników przedsiębiorców w Polsce i w badanych województwach w 1992 r. (w %)

Wykształcenie	Średnio w Polsce (1)	Nowosądeckie i bielskie łącznie (2)
Podstawowe	24,0	9,6
Zasadnicze	37,1	25,5
Średnie	28,7	43,0
Wyższe	10,2	21,9

Źródło: (1) W.Szydłowski: Przekształcenia w indywidualnych gospodarstwach rolnych jako wyraz przedsiębiorczości. [w:] *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich*. Materiały pod red. K. Duczkowskiej-Małysz, PAN IRWiR, Warszawa 1993, s. 9.

(2) Badania własne.

Struktura wykształcenia rolników przedsiębiorców w rejonie badań – jak wskazują dane tabeli 3 – przedstawiała się korzystniej niż w skali kraju. Okazało się, że zarówno w badanej populacji, jak i w kraju nie było osób z wykształceniem niepełnym podstawowym. W rejonie podgórskim liczba rolników przedsiębiorców z wykształceniem podstawowym była trzykrotnie mniejsza niż średnio w kraju, natomiast z wykształceniem wyższym liczba ta była dwukrotnie wyższa od średnich wartości obliczonych dla kraju.

Prawie 45% rolników nie potrzebowało żadnego przygotowania przed podjęciem pozarolniczej działalności gospodarczej, gdyż wynieśli je ze szkoły lub zdobyli pracując w zawodzie (50,1% rolników legitymowało się wykształceniem rolniczym, a 64% stażem pracy w rolnictwie powyżej 10 lat).

Pozostali rolnicy (55%) skorzystali z różnych form pozaszkolnej oświaty rolniczej. Słuchaczami rolniczych kursów kwalifikacyjnych było 27,2% badanych rolników, a w zespołach przysposobienia rolniczego uczestniczyło 3,5% badanych. Kurs dla menedżerów ukończyło 6,1%, a kurs księgowości tylko 1,8% rolników.

¹Badany mógł podać więcej niż jeden motyw.

W podejmowaniu decyzji o uruchomieniu i prowadzeniu dodatkowej, pozarolniczej działalności gospodarczej największe znaczenie miały środki masowego komunikowania. Ponad połowa badanych czerpała informacje o nowościach z fachowej literatury (czasopisma, książki, biuletyny, broszury, ulotki itp.). Blisko 30% rolników korzystało z programów publicystycznych, edukacyjnych i informacyjnych, transmitowanych w radio i telewizji. Ze środków masowego przekazu częściej korzystali rolnicy o wyższym poziomie kwalifikacji zawodowych. Prawie 2/3 spośród nich to rolnicy ze średnim i wyższym wykształceniem. Ponadto źródłem pozyskania informacji były również różnego rodzaju instytucje państwowe oraz związki i zrzeszenia branżowe.

Wśród instytucji, w których rolnicy poszukiwali potrzebnych informacji na pierwszym miejscu został wymieniony urząd gminy (43,0%), a następnie ośrodki doradztwa rolniczego (28,9%), urząd wojewódzki (8,8%), związki i zrzeszenia branżowe (7,9%), Bank Gospodarki Żywnościowej (7,9%) oraz Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (5,3%). Okazało się, że rolnicy najchętniej udawali się do instytucji zlokalizowanych w pobliżu miejsca zamieszkania (np. urząd gminy), a sporadycznie poszukiwali porad w instytucjach odległych (np. Ministerstwo Rolnictwa).

Wszyscy badani doradcy stwierdzili, że nie istnieje zorganizowany system pomocy dla rolników prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą, a obecnie doradztwo w tym zakresie ogranicza się do doraźnej pomocy na prośbę zainteresowanych. Pomoc ta polega na uzyskiwaniu i udostępnianiu informacji: o możliwościach kredytowania przedsięwzięć gospodarczych, o cenach i rynkach zbytu dla wytworzonych towarów, o sposobie rejestracji działalności oraz możliwościach sporządzania biznesplanu. Doradcy uznali również, że łączenie pracy w gospodarstwie z zajęciami pozarolniczymi ma perspektywy rozwoju pod warunkiem wspierania tych inicjatyw przez państwo (np. poprzez preferencyjne kredyty, ulgi w podatkach dla początkujących, właściwy system ubezpieczeń społecznych).

Uwarunkowania ekonomiczne

Pozarolniczą działalność gospodarczą podejmowali rolnicy prowadzący gospodarstwa rolne z różnych grup obszarowych. Przeciętna wielkość gospodarstwa indywidualnego w rejonie badań wynosiła 3,5 ha UR, natomiast gospodarstwa z pozarolniczą działalnością gospodarczą aż 11,5 ha UR.

Właściciele gospodarstw średnich i dużych obszarowo wybierali najczęściej przetwórstwo rolno-spożywcze, np. masarnie, ubojnie, a produkcję rolniczą podporządkowali działalności przetwórczej; stanowiła ona częściowe lub całkowite zaopatrzenie w surowiec. Natomiast rolnicy prowadzący gospodarstwa małe (do 5 ha) decydowali się najczęściej na prowadzenie działalności handlowej lub usługowej.

Badania ujawniły również rodzinny charakter nowych rodzajów działalności gospodarczej. W 33,3% obiektów pracowali tylko członkowie rodziny, 50,9% firm zatrudniało oprócz rodziny również osoby z zewnątrz, a tylko 15,8% wyłącznie osoby spoza rodziny.

W badanych gospodarstwach rolników przedsiębiorców – z chwilą uruchomienia działalności pozarolniczej – zmniejszyła się obsada inwentarza żywego na 100 ha UR (była o 6,8 SD/100 ha UR, w tym krów mlecznych o 2,3 SD/100 ha UR, a trzody chlewnej o 18,1 SD/100 ha UR). Proces spadku obsady zwierząt polegał na zmniejszeniu liczebności stada lub całkowitej rezygnacji z chowu określonej grupy zwierząt.

Zdecydowana większość badanych (87,7%) deklarowała wzrost dochodu ogólnego po wprowadzeniu nowej działalności do gospodarstwa, a tylko 12,3% uznało, że dochody ogólne nie uległy zmianie. Szczegółowe informacje na ten temat zawiera tabela 4.

Tabela 4.

Zmiany wysokości dochodu ogólnego po wprowadzeniu działalności pozarolniczej

Wyszczególnienie	Rodzaje działalności (liczba badanych)	Dochód ogólny nie uległ zmianie	Nastąpił wzrost dochodu ogólnego			
			< 50%	50–100%	100,1–150%	> 150%
Przetwórstwo	59	11	39	6	2	1
Handel	29	2	7	14	2	4
Agroturystyka	11	–	1	6	3	1
Usługi pozostałe	15	1	8	5	–	1
Ogółem (liczba)	114	14	55	31	7	7
Ogółem (%)	100,0	12,3	48,2	27,1	6,2	6,2

Źródło: Badania własne.

Najliczniejszą grupę (48,2% badanych) stanowili rolnicy, którzy deklarowali wzrost dochodu ogólnego od 0 do 50%. Wzrost dochodu w przedziale od 50 do 100% potwierdziło 27,1% badanych, a w przedziałach od 100 do 150% i powyżej 150% po 6,2%.

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych badań określono rodzaje oraz skalę podejmowanej przez rolników pozarolniczej działalności gospodarczej. Umożliwiły one głębsze poznanie sylwetek rolników przedsiębiorców, ich cech osobowości, cech społeczno-demograficznych, motywów działania oraz potrzeb doradczych.

Okazało się, że w rejonie badań rolnicy przedsiębiorcy w porównaniu z rolnikami przedsiębiorcami w skali kraju wyróżniali się na korzyść poziomem wykształcenia (prawie 65% miało wykształcenie średnie lub wyższe). Rolnicy podejmujący tę działalność byli właścicielami gospodarstw w różnych grupach obszarowych. Właściciele gospodarstw większych obszarowo i o wyższym poziomie produkcji w porównaniu z innymi gospodarstwami w rejonie badań uruchamiali przetwórstwo rolno-spożywcze (51,8%). Dla tych gospodarstw charakterystyczne było podporządkowanie produkcji rolniczej działalności pozarolniczej. Natomiast rolnicy prowadzący gospodarstwa małe (do 5 ha) decydowali się najczęściej na prowadzenie działalności handlowej lub usługowej. Te rodzaje działalności nie wymagały dużych inwestycji i dużego kapitału obrotowego w momencie startu.

Badania ujawniły również wiele problemów i trudności w rozwijaniu przedsiębiorczości pozarolniczej. Powodem rozczarowań rolników były głównie trudności w dostępie do kredytu oraz jego wysokie oprocentowanie, zbyt wysokie obciążenia podatkowe oraz niejednoznaczne przepisy prawne. Tylko 30% rolników uzyskało preferencyjny kredyt.

Na podstawie przeprowadzonych badań można prognozować, że w przyszłości zarysują się trzy tendencje:

- a) rolnicy prowadzący gospodarstwa duże będą łączyć działalność rolniczą z pozarolniczą;
- b) rolnicy prowadzący gospodarstwa małe w przyszłości zrezygnują z gospodarstwa i zajmą się wyłącznie działalnością pozarolniczą;
- c) niektórzy rolnicy zrezygnują z działalności pozarolniczej i będą żyli tylko z gospodarstwa.

Literatura

- JANUSZ T., LEWANDOWSKA L.: *Podręczny słownik menedżera*. Wydawnictwo „RES POLONA”, Łódź 1988.
- KAMIŃSKI W.: *Działalność pozarolnicza na wsi*. [w:] *Alternatywne źródła dochodów ludności wiejskiej*. Red. J. Kania, S. Makarski. Wydawnictwo AR w Krakowie, Kraków 1994.
- PRZYCHODZEŃ Z.J.: *Zarys dydaktyki doskonalenia zawodowego*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 1992.
- SIKORSKA-WOLAK I.: *Przedsiębiorczość jako przejaw innowacyjności*. [w:] *Doradztwo rolnicze a kształtowanie się przedsiębiorczości rolników*. Red. I. Sikorska-Wolak. CDiEwR, Poznań 1995.
- SZYDŁOWSKI W.: *Przekształcenia w indywidualnych gospodarstwach rolnych jako wyraz przedsiębiorczości*. [w:] *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich*. Materiały pod red. K. Duczkowskiej-Małysz PAN IRWiR, Warszawa 1993.

Socio-economic Circumstances of Non-agricultural Activities Undertaken by Farmers in Hilly Region

Abstract

Economic activity of farmers – very dynamic, energetic and courageous group of the society – was always a reason of change which occurred in different periods in rural regions.

Farmers developing non-agricultural activities faced many problems and hardships. Overcoming these difficulties, they undertook decisions of different degree of risk both when they started up new activities and in the course of carrying out them. Type of non-agricultural activity adopted was determined by personal, social and economic conditions.